

В.Сурнін –
кандидат істор. наук, доцент

ХРУЩОВСЬКА "ВІДЛИГА" ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Процес визволення радянського суспільства від паморозків сталінізму, пов'язаний з ім'ям М.С. Хрущова, не був простим і однозначним. Добре висвітлені дослідниками такі його складові, як реабілітація тисяч і тисяч відомих діячів партії, письменників, крупних воєначальників, господарників, демократизація партійного життя і державного апарату. Значно менше "поталанило" міжнародним відносинам – можливо, через їх складність або в зв'язку з відсутністю відповідних документів.

Заради справедливості треба сказати, що названі фактори діють і тепер. Однак уже можна, спираючись на наявну джерельну базу і нові публікації, дійти певних висновків.

По-перше, можна однозначно стверджувати, що після смерті Сталіна і напередодні XX з'їзду КПРС зокрема національне питання в країні стояло дуже гостро. Не даремно М.С. Хрущов двічі торкався його на з'їзді – спочатку у Звітній доповіді ЦК, а потім і у "секретній" доповіді про культ особи.

У першому випадку йшлося про необхідність децентралізації управління, надання республікам більшої самостійності у вирішенні проблем економічного розвитку. На той час уже було нагромаджено певний позитивний досвід в даному відношенні.

Так, у 1954 – 1955 рр. на Україні були створені республіканські міністерства чорної металургії і вугільної промисловості, в Азербайджані – нафтової промисловості, в Казахстані – кольорової металургії. Всього в 1954 і 1955 рр. у республіканське підпорядкування було передано понад 11 тис. промислових підприємств. Результатом цих заходів стало підвищення питомої ваги республіканської промисловості у загально-союзному виробництві. На Україні вона давала 67 відсотків всієї промислової продукції, в Казахстані – 62, в Азербайджані – 80 відсотків¹.

З метою вдосконалення управління економікою М.С. Хрущов запропонував піти далі і створити міжнаціональний, міжреспубліканський орган, наприклад Економічну комісію Ради Національностей Верховної Ради СРСР. На думку Хрущова, така комісія, створена із авторитетних представників всіх республік і відомих економістів, могла би готувати конкретні пропозиції, які поступали би до відповідних законодавчих та виконавчих органів. На жаль, сам Хрущов пізніше охолонув до власної пропозиції і вона не була реалізована.

У доповіді "Про культ особи та його наслідки" М.С. Хрущов вперше оприлюднив факти масових репресій на національному ґрунті і показав безпідставність звинувачень цілих народів у зраді. Ця заява мала велике політичне і психологічне значення. Однак говорячи про незаконне виселення зі своїх місць проживання багатьох народів Поволжя та Північного Кавказу, Хрущов не згадав у цьому зв'язку про німців, що проживали до війни у Республіці Німців Поволжя та в інших районах країни, а також кримських татар. Німецьке населення СРСР було реабілітовано тільки в серпні 1964 р., а кримські татари аж у 1967 р.

Із сказаного можна зробити висновок, що здійснювана ЦК КПРС під керівництвом М.С. Хрущова у національному питанні політика не була послідовною. Межі демократизації національного життя визначались зверху, партія контролювала також і глибину цього процесу.

Так, серйозне занепокоєння в ЦК КПРС викликали спроби партійного, радянського керівництва Латвії в 1956–1958 рр. захистити інтереси корінної національності у царині мови, протистояти механічному приросту населення республіки. Спеціально створена комісія ЦК КПРС визнала ці дії помилковими, і вони були засуджені на VII (закритому) пленумі ЦК Компартії Латвії, що відбувся в липні 1959 р.².

Аналіз матеріалів пленуму переконує, що у латиських керівників і в думках не було ухилу до автаркії чи націоналізму, а їх дії – лише здорова реакція на освіжаючий вітер XX з'їзду КПРС. Що ж змінилося за кілька років після з'їзду? Відповідь одна: змінився сам напрям вітру. Якщо пафос XX з'їзду – це очищення, повернення до "ленінських традицій", то наступний етап післявоєнного розвитку мав уже зовсім інші орієнтири.

Об'єктивно завдання партії полягало в тому, щоб завершити процес десталінізації суспільства, розпочатий за ініціативою М.С. Хрущова, і розповсюдити його на національні відносини. Але це значило, що на другий план відсувались інтернаціональні завдання, яким більшовики завжди віддавали перевагу перед національними. Допустити цього Хрущов як "правовірний ленінець" не міг. Він прекрасно розумів, що перспектива перебудови і модернізації "національних кварталів" аж ніяк не може бути мобілізуючою і надихаючою на згуртування суспільства перед лицем нових економічних завдань. Тому скликаний в жовтні 1961 р. XXII з'їзд КПРС взяв курс на всеохоплююче зближення націй і досягнення їх повної єдності "в ході розгорнутого будівництва комунізму". В цих умовах проблема суверенітету і рівноправ'я націй, висунута життям як одна із найактуальніших, уже "не звучала". Поступово вона була вилучена із пропагандистського обігу, трансформувавшись у завдання "всебічного укріплення Союзу РСР"³.

На практиці це значило, що в центрі уваги партії і радянської союзної держави і надалі залишатимуться "державні нації", тобто перш за все союзні і автономні республіки. Інші народи, які "не доросли" до своєї державності, поступались у своїх правах великим націям. Але цього факту, який впливав із самої Конституції 1936 року, "наверху"

бачити не бажали. Не визнавали там і фактів, котрі суперечили теоретичним засадам "ленінської національної політики". Так сталось, зокрема, з фактами переслідувань єврейського населення в СРСР, на які радянське керівництво і М.С. Хрущов зокрема заплющували очі.

Разом з тим, такі факти існували, і світова громадськість неодноразово вказувала на них. Наприклад, це питання піднімала делегація Французької соціалістичної партії в травні 1956 р. під час перебування у Москві, в серпні того ж року в столицю прибула делегація канадських комуністів із спеціальним завданням – домогтися правди у питанні про становище євреїв у Радянському Союзі. Однак правда у такому болючому питанні виявилась ретельно прихованою від чужого ока.

На перший погляд можна подумати, що Хрущов боявся визнати існування у Радянському Союзі антисемітизму. Але насправді він боявся іншого: як би на Заході не здогадались, що це ніякий не пережиток минулого, а справжня сучасна політика партії, персоніфікована Хрущовим.

Саме Хрущов в період так званої "відлиги" взимку 1956–57 років не допустив відродження єврейської культури, що тільки-но починалось. Більше того, він особисто сприяв розгортанню кампанії по закриттю синагог, яка перетворилась у сумнозвісну боротьбу "проти іудаїзму". В результаті на Україні, де збереглись основні осередки єврейства, на початок 1962 р. залишилось 13 синагог, в той час як до 1917 р. тільки в Житомирі їх було 37, в Бердичеві – 53 і ще по області – 22⁴.

Кульмінацією антиєврейської політики М.С. Хрущова став 1961 рік, коли з'явилися надзвичайні накази про посилення відповідальності за економічні правопорушення, аж до смертної кари.

Із самого початку стало зрозуміло, що своїм вістрям надзвичайні накази направлені проти євреїв, і це підтверджує статистика. Так, за неповними даними, за липень 1961 – січень 1963 рр. по СРСР із 104 смертних вироків по судових процесах з економічних злочинів 60 смертних вироків припадає на євреїв, в той час як процент єврейського населення по країні дорівнював 1,08⁵. Відповідна і ще більш вражаюча картина певної спрямованості карного законодавства щодо євреїв характеризує ситуацію в Україні і Білорусії.

Масштаби репресій проти єврейського населення СРСР були такі, що це викликало обурення світової громадськості. М.С. Хрущов був навіть змушений давати через пресу пояснення з цього приводу⁶. Але

вони зводились в цілому до одного: в СРСР нема антисемітизму, як нема і єврейського питання.

Отже, наслідки діяльності М.С. Хрущова в галузі національних відносин у період після XX з'їзду настільки ж суперечливі, як і в інших сферах суспільного життя. Однією рукою Хрущов викорінював зло, породжене роками сталінської диктатури, іншою – сам створював проблеми, які мали неабиякі негативні наслідки. Такою була ця людина, і зрозуміти її – значить зрозуміти не самий простий період нашої історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: XX съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет. – М., 1956. – Т.І. – С. 88; Т.ІІ. – С. 195.
2. Див.: Коммунист Советской Латвии. – 1989. – №№ 2 – 4.
3. Материалы XXII съезда КПСС. – С. 405–406.
4. Саган А. Иудаизм в Украине // Киевские новости. – 1966. – № 3, 28 августа.
5. Канюка М. Никита Хрущев и евреи // Киевские новости. – 1995. – № 39, 6 октября.
6. Див.: Правда. – 1963. – 1 марта.